

Câmî'nin otuz dokuzu erkek, üçü kız olmak üzere kırk iki çocuğu olmuş, başkalarına da evlenmeyi tavsiye etmiştir. Soyu dokuz asırdır İran'da Meşâyih-i Câm adıyla anılmakta ve bugün de mânevî nüfuzu devam etmektedir. İbn Battûta onu Hint padişahının öldürttüğünü, bu devirde Câm şehrinin şeyhin çocuklarının elinde bulunduğunu, bunların büyük servetlere sahip olduklarını, bolluk ve refah içinde yaşadıklarını kaydetmekteyse de İbn Battûta'nın şeyhin ölümü konusunda verdiği bilgi doğru değildir. Ahmed-i Câmî'nin soyundan geldiklerini iddia eden bazı meşhur şahıslar vardır. Meselâ Hümâyûn'un annesi Mâhim Begüm, Ekber Şah'ın annesi Bânî Begüm ve Bânû Ağa soy şecerelerini şeyhe bağlamışlardır.

Gerek elde bulunan *Ünsü't-tâ'ibîn* ve *Miftâhu'n-necât* adlı eserlerinden, gerekse menkıbelerinden anlaşıldığına göre Câmî Sünnî bir mutasavvıftır. *Miftâhu'n-necât*'ta Allah'a imandan sonra Ehl-i sünnet ve'l-cemaat'a sadakatle bağlı kalmayı en önemli vazife sayar ve Sünnîliğin esaslarını izah eder. *Semâ*'ın haram olmadığını dikkat çektikten sonra kendi zamanında semâ yapanların nefsanî arzularına uyduklarını, birçoğunun bilerek veya bilmeyerek İbâhîliğe ve zındıklığa kaydığını söyler. Mensuplarına cehrî zikir yerine hafî zikri tavsiye eder. Cahil ve menfaatperest şeyhleri, murdar şeyleri çok uzaklardan gören ve kokusunu alan kartallara benzetir ve menfaat peşinde koşan bir şeyhin, müridini ancak murdar leş peşinde koşturacağını ifade eder. "Her çeşmeden su içilmez, her otlakta otlamak doğru olmaz" diyerek böyle şeyhlere intisap edenleri uyarır. O yalnız cahil şeyhlere değil devrinin zâhir ulemâsına da hücum eder: Arapça bilmek ve konuşmakla âlim olunamayacağını, Arapça bilmeyen herkesin de cahil olmadığını ısrarla belirtir. Bu tâvizsiz tavrı Câmî'ye bir hayli düşman kazandırmıştır. Ancak halk üzerindeki güçlü tesiri muhaliflerinin kendisine zarar vermesine imkân bırakmamış, aksine şeyhin itibar ve nüfuzu gittikçe artmış ve bu tesir ölümünden sonra da devam etmiştir. Çocukları, torunları ve müridleri onun mânevî hâtirasını büyük bir itina ile devam ettirmişler ve zamanla bu hareket *Câmiyye** tarikâtı haline gelmiştir.

Şeyhin, Zahîrüddin İsâ ve Şehâbeddin İsmâil adlı iki oğlu ile Şemseddin Mutahhar adlı oğlundan olan torunu Kut-

büddin Muhammed'in eserleri günümüze kadar ulaşmıştır. *Rumûzü'l-ḥakâ'ik* ve *Sırrü'l-bedâ'iy*^c adlı eserlerin müellifi Zahîrüddin İsâ ilim ve edebiyatta çağının ileri gelenlerindendi. Şehâbeddin İsmâil, babası hakkında *Der İsbât-ı Büzürgü-i Şeyḥ-i Câm* adlı bir menâkıbnâme yazarak muhaliflerinin şeyhe yönelttikleri ithamları cevaplandırmıştır. Abdurrahman-ı Câmî *Nefehâtü'l-üns*'te şeyhi anlatırken bu eserden faydalanmıştır. İbn Mutahhar mahlasını kullanan torunu Kutbüddin Muhammed'in *Ḥadîkatü'l-ḥakîka* (Tahran 1343 hş.) adlı tasavvufî bir eseri vardır.

Eserleri. Câmî'nin eserleri genellikle tasavvuf, âdâb, mev'iza ve nasihata dair olup sade ve basit bir üslûpla Farsça olarak kaleme alınmıştır. Müellif maksadını diyaloglarla anlatmayı tercih etmiş, sık sık teşbih ve temsillere başvurmuştur. Başlıca eserleri şunlardır: 1. *Miftâhu'n-necât*. Tövbekâr olan oğlu Necmeddin'in arzusu üzerine ona kurtuluşun anahtarını vermek maksadıyla yazılmış olup bir mukaddime ile yedi bölümden ibaret tasavvufî bir eserdir. Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Lala İsmâil, nr. 682/2; Hacı Mahmud, nr. 1042/2) yazmaları bulunan eser Ali Fâzıl tarafından neşredilmiştir (Tahran 1347 hş.). 2. *Üns* (*Enîs*) *ü't-tâ'ibîn sırâtü'llâhi'l-müstakîm*. Taraftarlarının çoğaldığını ve herkesle görüşmenin mümkün olmadığını gören şeyh, fikirlerini müntesiplerine doğru olarak aktarabilmek için bu eseri yazmak lüzumunu duymuştur. Tasavvufî inanç, hal ve hareketlerin diyaloglar şeklinde işlendiği eser Ali Fâzıl tarafından iki cilt halinde neşredilmiştir (Tahran 1350 hş.). 3. *Ravzatü'l-müznibîn*. 526'da (1132) telif edilen bu eser de Ali Fâzıl tarafından neşredilmiştir (Tahran 1355 hş.). 4. *Risâle-i Semerkandiyye*. Câmî'nin Semerkant'tan yazdığı mektuplardan meydana gelir. Gaznevî'nin *Maḳâmât-ı Jendepîl* (Tahran 1340 hş.) adlı eserinin eki olarak (s. 329-347) kısmen neşredilen bu eserin yazma bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Nâfiz Paşa, nr. 399, 1^a-37^b). 5. *Dîvân*. Ahmed, Ahmed-i Câm, Ahmed-i Câmî mahlaslarını kullanan şairin âşıkane hatta rindâne sayılabilecek manzumeleriyle zühdi şiirlerinin yer aldığı eser 1302-1342 yılları arasında Hindistan'da çeşitli defalar basılmıştır. Eserin bazı basımları 2820, bazıları 4000 beyittir. Divanın 2537 beyitten meydana gelen yazma bir nüshası, mesnevi tarzında kaleme alınan

Ḳalendernâme'si ile birlikte Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Nâfiz Paşa, nr. 399).

527'de (1133) telif edilen *Bihârü'l-ḥakîka* ve 533'te (1139) yazılan *Künûzü'l-ḥikme* adlı eserlerinin de muhtelif yazmaları vardır. *Sirâcüs-sâ'irin* adlı üç ciltlik eserinin bir nüshası ise Tahran Millî Kütüphanesi'ndedir (nr. 4625).

Kaynakların zikrettiği *Fütûhu'r-rûḥ*, *İ'tikâdnâme*, *Maḥabbetnâme*, *Zühdiyyât* (şiirler), *Sûz u Güdâz* ve *es-Sırrü'l-meknûn ve'l-ḥikdû'l-manzûm fi't-ḥul-sımât* adlı eserler bugüne ulaşmamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Heshmat Moayyad, *Die "Maḳâmât" des Gaznavî, eine legendäre Vita Aḥmad-i Gâms, genannt Zandapil, 1049-1141, Frankfurt 1959*; a.m.f., "Aḥmad-e Jâm", *Elr.*, I, 648-649; Vladimir Ivanow, "A Biography of Shaykh Aḥmad-i Djâm", *JRAS* (1917), s. 308-365; F. Meier, "Zur Biographie Aḥmad-i Gâm's und zur Quellenkunde von Gâmî's Nafaḥātu'l-Uns", *ZDMG*, sy. 97 (1943), s. 47-67; a.m.f., "Aḥmad-i Djâm", *EP* (Fr.), I, 291-293; A. S. Beveridge, "Câmî", *IA*, III, 15; V. F. Büchner, "Türbet-i Şeyh-Câm", a.e., XII/2, s. 140.

SÜLEYMAN ULUDAĞ

el-CÂMÎ' li-AHKÂMÎ'L-KUR'ÂN

(الجامع لأحكام القرآن)

Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî'nin (ö. 671/1273) *Kur'an-ı Kerim* tefsiri.

Tam adı *el-Câmî' li-aḥkâmî'l-Ḳur'ân ve'l-mübeyyin limâ teẓammenehû mine's-sünneti ve âyi'l-furḳân*'dır; *Tefsîrû'l-Ḳurṭubî* adıyla da bilinir. Kurtubî eseri yazma amacını, *Kur'an-ı Kerim* tefsirine dair ömrü boyunca derlediği dil, i'rab (nahiv/sentaks), kıraat vb. konulardaki nükteleri veciz bir şekilde ifade etmek, yoldan çıkmış ve sapmışlara cevap vermek, âyetlerin iniş sebepleri (esbâb-ı nüzûl) ve ahkâma dair pek çok hadisi tefsir ilmine taşımak ve hem bu rivayetleri hem seleften nakledilen görüşleri açıklamak şeklinde ifade eder (*el-Câmî'*, I, 7).

el-Câmî' li-aḥkâmî'l-Ḳur'ân, adına bakıldığında ahkâmü'l-Kur'ân türü bir telif izlenimi verse de aslında yine adında ifade edildiği üzere âyetleri farklı yönleriyle ele alan kapsamlı (câmi') bir *Kur'an* tefsiridir. Bütün âyetleri esbâb-ı nüzûl, dil ve üslûp özellikleri (lugavî tahliller), kıraat farklılıkları, âyetler arasındaki nâsih-mensuh ilişkisi, itikadî meseleler ve ahkâm gibi bütün yönleriyle tefsir etmeyi hedefleyen ve bunu yaparken ilgili rivayet ve görüşleri

aktarma, bunlar arasında tercihler yapma ve değerlendirme yöntemlerini kullanan Kurtubî, bu yönüyle Muhammed b. Cerîr et-Taberî (ö. 310/923) ile başlayıp İbn Atıyye el-Endelüsî (ö. 541/1147) tarafından devam ettirilen, ansiklopedik denilebilecek tefsir yazım tarzını *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*'da başarılı bir şekilde sürdürmüştür. Hem rivayet hem de dirâyet tefsiri niteliği taşıyan eser sistematik açıdan da oldukça başarılıdır. Âyetlerin ihtiva ettiği meseleler müstakil başlıklar halinde tasnif edilmiş ve her bir mesele altında ilgili konular etraflıca ele alınmıştır.

Tefsirinde özellikle kıraat farklılıkları, esbâb-ı nüzûl, dil bilimi ve fıkıh alanlarıyla ilgili izahlara geniş yer veren Kurtubî, Hz. Peygamber'den nakledilen gerek doğrudan bir âyetin tefsirine gerekse âyetin ilgili olduğu diğer konulara dair rivayetleri aktardıktan sonra bu rivayetleri zaman zaman kaynak, rivayet zinciri (sened), muhteva ve konuya delâletleri açısından tahlil eder. Aynı şekilde sahâbe ve tâbiîn müfessirlerinden nakledilen görüşleri aktarır ve zaman zaman bu görüşleri delilleri üzerinden mukayese edip aralarında tercihte bulunur. Lügavî tahliller yapılırken sıklıkla (Taberî ve İbn Atıyye'ye oranla daha fazla) Arap şiirine yer verilmesi, zaman zaman kelâm konularına girilerek özellikle Şîa, Mu'tezile, Hâriciler vb. itikadî mezheplerin ve fırkaların görüşlerinin eleştirilmesi eserin öne çıkan diğer yönleridir. Fıkıhta Mâlikî mezhebine mensup olan ve her meselede bu mezhebe bağlı kalmayıp yer yer diğer mezheplerin görüşlerini de tercih eden Kurtubî'nin tefsiri ahkâm âyetlerinin izahı ve bu âyetlerden çıkan fikhî hükümler konusunda önemli bir kaynaktır.

el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an'ın kaynakları arasında İbn Atıyye el-Endelüsî'nin *el-Muḥarrerü'l-vecîz* isimli tefsiri başta gelir. Ayrıca Taberî, Ebû'l-Leys es-Semerikandî, Mâverdî, Abdülkerîm el-Kuşeyrî, Vâhidî (*el-Vasîf*), Necmeddin en-Nesefî ve Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'nin tefsirleri de eserin önemli kaynakları arasında sayılabilir.

Tefsirin girişinde, naklettiği görüşlerin sahiplerini belirteceğini, hadisleri ise fıkıh veya tefsir kitaplarından değil doğrudan hadis kaynaklarına atıfla nakledeceğini, ayrıca müfessirlerin ve tarihçilerin aktardığı pek çok kıssaya yer vermeyip bunun yerine ahkâm ile ilgili konulara ağırlık vereceğini ifade eden Kurtubî'nin (*a.g.e.*, I, 8), eserinde bu ilkeleri uygulamada büyük oranda başarı sağladığı söylenebilir.

İlk defa Dârü'l-kütübî'l-Mısriyye tarafından baskısı yapılan (I-XX, Kahire 1933-1950) ve çeşitli tashihi baskıları bulunan

eser ayrıca Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki başkanlığında bir heyet tarafından yeniden tahkik edilerek iki fihrist cildiyle birlikte neşredilmiştir (I-XXIV, Beyrut 1427/2006).

İbnü'l-Mülakın tarafından üzerine bir ihtisar çalışması yapılmış olan (*Keşfü'z-zunûn*, I, 534) *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*'ın modern dönemde çeşitli kimselerce hazırlanmış muhtasarları da bulunmaktadır. Tefsirin tamamı aynı adla M. Beşir Eryarsoy tarafından Türkçeye (I-XX, İstanbul 1997-2006, son cilt Kâzım Sağlam ve Ramazan Tuğ tarafından hazırlanmış fihristtir) tercüme edilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA:

Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an* (nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki v.dğr.), Beyrut 1427/2006, I-XXIV, tür.yer.; a.mlf., *el-Vecîz fi fezâ'li'l-kitâbi'l-azîz* (nşr. Alâeddin Ali Rızâ), Kahire, ts. (Dârü'l-hadîs), tür.yer.; a.mlf., *Muḥaddimetü Tefsiri'l-İmâm el-Kurtubî* (nşr. M. Talha Bilâl), Beyrut 1418/1997, tür.yer.; *Keşfü'z-zunûn*, I, 534; Abdullah Bayram, *Kurtubî ve Fikhî Tefsiri* (doktora tezi, 2008), ÜS Sosyal Bilimler Enstitüsü, tür.yer.; Mehmet Demirci, *Kurtubî'nin "el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an" Adlı Eserinin Tefsir Usulü Açısından Değerlendirilmesi* (doktora tezi, 2009), EÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, tür.yer.

MUHAMMED COŞKUN

el-CÂMÎ' li-AHLÂKÎ'r-RÂVÎ

(الجامع لأخلاق الراوى)

Hatîb el-Bağdâdî'nin
(ö. 463/1071)

hadis öğrenim ve
öğretim usullerine dair eseri.

Tam adı *el-Câmi' li-ahlâkî'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'* olan eserde hadis rivayetiyle meşgul olanların bu ilmin öğretimi sırasında uymaları ve uygulamaları gerekli olan kurallar tesbit edilmektedir. Eser on bölüme olup her biri farklı hacimlerde otuz üç bab ve 233 fasıldan meydana gelmektedir. Mukaddimede Hz. Peygamber'in ve İslâm büyüklerinin ahlâk ve âdâbına uyararak hadis öğrenmek gerektiğinden söz edilmekte, daha sonraki bölümlerde hadis tâlibinin (sâmi') iyi niyet sahibi olması, hocalarını iyi seçmesi, derse giderken, hocanın huzuruna girerken, ders dinlerken, soru sorarken belli kaidelere riayet etmesi, hadisleri yazarken, yazdıktan sonra mukabele ederken hata etmemeye çalışması gibi konular üzerinde durulmaktadır. Daha sonraki bölümlerde râvinin (hoca) ahlâkına temas edilmekte, onun talebelerine durumlarına uygun şekilde davranması, yöneticilerden menfaat bekleme-

mesi, kılık kıyafetine dikkat etmesi, talebelerine ders verirken belli kaideleri gözetmesi gerektiği belirtilmekte ve kimlere hadis rivayet edebileceği anlatılmaktadır. Daha sonra muhaddisin rivayet sırasında hataya düşmemek için dikkat edeceği hususlar ele alınmakta, **imlâ'** meclisi ve imlâ âdâbı, hadis öğrenimi için yapılacak seyahatler ve âdâbı, öğrenilen hadisleri iyi muhafaza etmenin yolları ve unutmamanın çareleri zikredilmektedir.

Hatîb el-Bağdâdî eserine aldığı her bilgiyi senedleriyle beraber nakletmekte ve hemen her konuyu hadislerle, sahâbî sözleri ve uygulamalarıyla, tâbiîn görüşleriyle ve nihayet konunun uzmanlarının tesbit ve tavsiyeleriyle delillendirmektedir. Farklı görüşler arasından benimsediklerini, "Bizim tercih ettiğimiz budur" diyerek değerlendirmekte, bazıları da tenkide tâbi tutmaktadır. Meselâ yürürken, ayakta dururken, yatarken ve abdestsizken hadis rivayet etmeyi hoş görmeyenlerin kanaatlerini naklettikten sonra, bu hallerde hadis rivayet etmeyi uygun bulmayanların asıl maksadının hadise saygı göstermek olduğunu, yoksa söz konusu hallerde hadis rivayet eden kimsenin günah işlemediği gibi yanlış bir iş de yapmış sayılmayacağını belirtir. Hürmete en lâyık olan Kur'an-ı Kerim'in söz konusu hallerde okunması câiz olduğuna göre hadis rivayetinin de câiz olması gerektiğini söyler (I, 410).

el-Câmi', hemen hemen yarısı **merfû'** olan 1924 rivayeti ihtiva etmektedir. Bu rivayetlerin içinde güvenilemeyecek kadar zayıf olanlara rastlanmaktadır. Müellifin bunlara işaret etmemesinin sebebi, o devirde hadis senediyle zikrettikten sonra ayrıca sıhhat durumunu açıklamaya gerek duyulmayışı olabilir. Fakat Hatîb el-Bağdâdî gibi bir otoritenin, üzerine hüküm bina etmek üzere zikrettiği delillerin durumunu açıklamaması yanılmalara sebep olacağı için önemli bir kusur olarak değerlendirilebilir. Eserin bu eksikliği onu neşre hazırlayanlardan bilhassa Mahmûd et-Tahhân'ın tahkikiyle telâfi edilmiştir.

Eser ilk defa Muhammed Re'fet Saîd tarafından yayımlanmıştır (Küveyt 1401/1981). Bu neşrin müellifin hayatı, eserleri ve *el-Câmi'*in değerlendirilmesine dair 162 sayfalık mukaddimesiyle hâtmesi dışında pek önem arz etmediği ve metinle ilgili kayda değer bir çalışma yapılmadığı görülmektedir. Nitekim ese-